

بِسْمِ اللَّهِ
الرَّحْمَنِ
الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

سروشنامه: صدر، محمدباقر، ۱۹۳۱-۱۹۷۹م، Sadr, Mohammad Baqir
عنوان و نام پدیدآور: فدک فی التاریخ، التشیع والإسلام، بحث حول المهدي ﷺ. فارسی
فدک در تاریخ / سید محمدباقر صدر؛ مترجم: سید ابوالقاسم حسینی (ررقا).
مشخصات نشر: قم، دارالصدر ۱۳۹۷. مشخصات ظاهری: ۲۳۵ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۸۶۰-۶۱-۳

فهرست نویسی: فیپا

کتابنامه. فاطمه زهرا ﷺ، ۸ قبل از هجرت - ۱۱ ق. Fatimah Zahra, The saint

فدک (عربستان سعودی) (Fadak (Saudi Arabia)

حسینی (ررقا)، سید ابوالقاسم، ۱۳۴۱ مترجم پژوهشگاه تخصصی شهید صدر

بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۴۰۴۱ ف ۴ ص ۲۱۱/۵ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۷۲

شماره کتابخانه ملی: ۵۲۳۶۴۹۷

پژوهشگاه تخصصی شهید صدر

فدک در تاریخ

استاد شهید آیت‌الله سید محمدباقر صدر

مترجم: سید ابوالقاسم حسینی (ررقا)

ناشر: انتشارات دارالصدر

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۷

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۸۶۰-۶۱-۳

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ

فدک در تاریخ

استاد شهید آیت الله سید محمد باقر صدر

مترجم: سید ابوالقاسم حسینی (زرفا)

فهرست

مقدمه پژوهشگاه | ۷

مقدمه نویسنده | ۱۵

در صحنه انقلاب

زمینه | ۲۱

دستاویزهای انقلاب | ۲۶

راه انقلاب | ۳۱

زنان | ۳۲

رخداد | ۳۳

فدک

موقعیت فدک و تحولات تاریخی آن | ۳۹

بهای معنوی و مادی فدک | ۴۵

تاریخ انقلاب

شیوه و شرایط پژوهش تاریخی | ۵۳

ارزیابی تاریخ اسلام در دوره نخست | ۵۵

سخنی با عقد | ۶۱

زمینه‌های عاطفی انقلاب | ۶۸

انگیزه‌های خلیفه اول | ۷۰

جنبه‌های سیاسی انقلاب | ۷۲

اوضاع پیرامون درگیری | ۷۹

سقیفه و مخالفان | ۹۳

ریزگی‌های امام علی علیه السلام و موضع وی در برابر خلافت | ۱۰۵

مبارزه فاطمی و نقش آن در انقلاب | ۱۲۲

گزیده‌هایی از سخنان فاطمه علیها السلام

وصف فاطمه علیها السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله | ۱۳۳

مقایسه میان مواضع علی علیه السلام و دیگران | ۱۳۵

خطاب فاطمه علیها السلام به حزب حاکم | ۱۴۱

دادرسی کتاب

موضع خلیفه در برابر میراث فاطمه علیها السلام | ۱۶۱

نگاهی به حدیثی که خلیفه روایت کرد | ۱۶۶

جمع‌بندی موضع خلیفه در مسأله میراث | ۱۸۱

چکیده نقد دیدگاه خلیفه | ۱۸۷

تعارض حدیث با نص قرآن درباره ارث‌گذاری پیامبران | ۱۹۰

ستیز درباره بخشیده شدن فدک | ۲۰۳

نمایه‌ها | ۲۱۵

کتابنامه | ۲۲۸

مقدمه پژوهشگاه

بالندگی امت اسلام همواره مرهون تلاش‌های عالمان آگاه و زمان‌شناس بوده است. در این میان نقش ایشان در دوران سیاه استعمار و استبداد اهمیت ویژه‌ای دارد، چراکه سال‌ها ستم و تبلیغات سوء استکبار سبب شده بود که بسیاری از فرزندان امت، باور خود به قدرت دینشان را از دست بدهند یا نمی‌توانستند تصور کنند که اسلام واقعاً چگونه می‌تواند پس از این همه تحول تمدنی و دگرگونی ابزارها و پیشرفت علم، زندگی آن‌ها را سامان دهد. اینجا بود که بزرگ‌مردانی در میدان اندیشه به پا خاستند و در نبرد نظری و فکری با دشمنان امت اسلام، از مرزهای دین پاسداری کردند و با هوشیاری تمام به شناساندن مکتب اسلام و دفاع از تمامیت آن برآمدند. یکی از برجسته‌ترین چهره‌های معاصر در این عرصه، شهید والامقام آیت‌الله سید محمد باقر صدر بود که در نهضت فکری نوین اسلام نقشی بی‌بدیل ایفا کرد و توانست با آثار و افکار نوآورانه، عمیق و همه‌جانبه‌اش راه امت اسلامی را به سوی نهضت فکری فراگیر اسلامی هموار کند.

شهید سید محمد باقر صدر با برخورداری از نبوغی کم نظیر و به برکت تلاش های علمی خستگی ناپذیر و با احاطه بر ساحت گسترده معارف اسلامی، اندیشه اسلامی را با روشی نو ارائه کرد و پرسش های انسان معاصر را بر اساس مبانی اسلام پاسخ داد. او مکتب اسلام را با مکتب ها و اندیشه های تمدن مادی مدرن مقایسه کرد و با نقد دقیق و عمیق این مکتب ها، قدرت اسلام را برای سامان دهی همه ابعاد زندگی انسان به ظهور رساند و نشان داد که تنها اسلام است که می تواند زندگی سعادت مند دنیوی و اخروی انسان را تأمین کند.

هر چند چشم سب پرست استکبار نتوانست مدت زیادی درخشش شهید صدر را تحمل کند و او تنها پس از ۴۶ سال زندگی در میان امت اسلامی، به دست مستبدکاران رژیم بعث عراق به شهادت رسید، اما در همین مدت کوتاه، ابوهی از آثار کم نظیر را به جا گذاشت که نه تنها در دوران حیاتش، گنجینه فکری گران بهایی بود که نقش مهمی در پیشرفت نهضت امت اسلامی داشت، بلکه هنوز هم به رغم گذشت چند دهه از شهادت او، همچنان تازد و در آغوش است و دست نیاز اندیشمندان و پژوهشگران به سوی آن دراز است.

از این رو و با توجه به اینکه همچنان مراکز علمی و پژوهشی از فکر و دانش او الهام می گیرند و ساحت اندیشه به آثار علمی و نوآوری های وی در همه عرصه های تحقیقی، محتاج است، پژوهشگاه تخصصی شهید صدر وظیفه خود دید که در اولین اقدام به شکلی درخور به احیای میراث علمی و فکری وی بپردازد. بنابراین با تحقیق دوباره آثار چاپ شده و افزودن آثار به چاپ نرسیده، مجموعه آثار شهید صدر را در ۲۱ جلد و با عنوان موسوعة الإمام الشهيد السيد محمد باقر الصدر به چاپ رساند. سپس در گام بعد ترجمه این آثار به زبان های زنده را در دستور کار خود قرار داد. در این میان بی شک زبان فارسی از

اولویت ویژه‌ای برخوردار بود. هرچند پیش از این برخی از کتاب‌های استاد شهید به زبان فارسی ترجمه و منتشر شده بود - که باید از همه مترجمان عالی‌قدری که در این زمینه تلاش‌های ارزشمندی کردند تشکر و قدردانی کرد - اما بیشترین آثار ویژگی‌های مطلوب ترجمه امانت‌دار و گویا و رسا را نداشتند؛ افزون‌براین، همین ترجمه‌ها نیز در بسیاری از مراکز فرهنگی و علمی در دسترس علاقه‌مندان نبود. از این رو پژوهشگاه بر آن شد که تألیفات شهید صدر را - به استثنای تألیفات تخصصی حوزوی - به شیوه‌ای صحیح و توسط گروهی از مترجمان زبده به زبان فارسی برگردانده و در اختیار اهل فضل و علم قرار دهد. در این ترجمه‌ها سعی وافر بر آن بوده است که امانت و دقت در نقل آراء و افکار به خوبی رعایت شود؛ علاوه بر آن، گویایی و شیوایی آن‌ها نیز در حد مطلوب فراهم باشد. پس از پایان کار ترجمه، تطبیق ترجمه با متن عربی و بررسی‌های محتوایی و صوری با دقت تمام انجام گرفت. همچنین منابع یا توضیحاتی توسط گروه تحقیق به متن افزوده شد. افزوده‌های نویسنده یا مترجم در پاورقی، با درج عنوان مشخص شده و توضیحات و منابع افزوده شده از سوی گروه تحقیق پژوهشگاه بدون عنوان آمده است تا مطالب از یکدیگر متمایز باشد. البته از آنجا که عمده عنوان‌های موجود در بخش‌ها از سوی گروه تحقیق به متن اضافه شده، برای حفظ یکدستی متن از کروشه استفاده نشده است.

شایان ذکر است که فرآیند تحقیق و پژوهش در آثار استاد شهید آیت‌الله سید محمد باقر صدر و به‌سازی ترجمه‌های این آثار همچنان ادامه دارد و از این رو گروه تحقیق پژوهشگاه از نظرات پژوهشگران گرامی و خوانندگان محترم در این راستا استقبال می‌کند.

کتاب فدک در تاریخ

کتابی که اکنون پیش روی خواننده گرامی قرار دارد فدک در تاریخ است که از جذاب ترین و ژرف ترین آثار نگاشته شده در موضوع فدک به شمار می رود. شهید صدر در این کتاب ابتدا به شکلی کوتاه و با بیانی ادبی نگاهی گذرا به شرایط پس از درگذشت پیامبر ﷺ می کند و از ماجرای فدک - که در واقع انقلاب بود، نه فقط یک دادخواهی ساده بر سر ارث و میراث یا باغی در اطراف مدینه - تصویری کلی ارائه می کند. سپس به شکلی گسترده تاریخی را که بر فدک گذشته است، گزارش می دهد و آن چه را در طول زمان بر این قطعه مهم و البته نمادین از زمین گذشته است، از نظر می گذراند. نویسنده در فصل سوم ابتداء روش درست و بایسته های پژوهش تاریخی را تبیین و سپس با نقدی بر نوشته استاد عباس محمود عقاد، راه بحث اقام فاطمی را گشوده و به بررسی زمینه های این انقلاب و جلوه های سیاسی آن می پردازد و در این راستا با بررسی ماجرای سقیفه و اثرات آن، نقش پیام حضرت زهرا (علیها السلام) را در مبارزه با انحرافات روی داده پس از درگذشت پیامبر ﷺ تبیین می کند و نشان می دهد که دادخواهی او در ماجرای عصب فدک، در واقع تلاشی برای بازگشتن حکومت اسلامی به مسیر اصلی آن بود که توسط خداوند متعال تعیین و توسط رسول گرامی اش ابلاغ شده بود. فصل چهارم کتاب نیز گزیده هایی از سخنان حضرت فاطمه (علیها السلام) در این قیام است که حقیقت سیاسی و اهداف این انقلاب را نمایان ترمی سازد.

در فصل پنجم و پایانی کتاب، شهید صدر، محکمه ای تاریخی بر پا می کند و با ارائه مستندات دو طرف دعوا به بررسی ماجرای فدک و حکم صادر شده درباره آن از سوی خلیفه اول می پردازد. نویسنده در این فصل با رویکردی واقع نگرا نه و مبتنی بر اصول اسلامی مورد پذیرش همه مسلمانان، احادیث نقل شده از سوی خلیفه را در بوته نقد گذاشته

و معانی قابل برداشت از آن احادیث، نظر خلیفه درباره آن‌ها، صحت آن‌ها و تطابقشان با قرآن کریم را نشان می‌دهد و در پایان از رهگذر بحثی فقهی، مخالفت رفتار خلیفه را با معیارهای اسلامی، به اثبات می‌رساند.

مایه شگفتی است که شهید صدر این پژوهش را در حدود سروده سالگی (۱۳۶۷ قمری مصادف با ۱۳۲۷ شمسی) انجام داده است. این کتاب در واقع مجموعه مطالبی است که شهید صدر در کودکی برای سخنرانی در مراسم مذهبی تهیه می‌کرده است. سپس شهید این یادداشت‌ها را در یکی از تعطیلات حوزوی، سامان داد و تا مدت‌ها آن‌ها را رها کرد و به تعبیر خودش صرفاً به عنوان «دفترچه خاطرات علمی» آماده از حیات فکری در آن یک ماه تعطیلی نگهداری می‌کرد، تا اینکه به درخواست شیخ محمد کاظم کتبی که از ناشران مهم نجف بود، آن را به چاپ رساند. شهید صدر در پاسخ یکی از شاگردانش که درباره این کتاب از او سؤال کرده بود، می‌گوید: «من مطالب این کتاب را در دوران کودکی ام نوشته‌ام و دلم می‌خواست خاطره‌ای از آن دوران داشته باشم و برای همین این کتاب را تألیف کردم». جالب‌تر آنکه شهید صدر در بخشی از این کتاب به اثر دیگر خود به نام العقیده الالهیه فی الإسلام ارجاع می‌دهد و برخی از مطالب فلسفی این کتاب را از آن اثر نقل می‌کند. متأسفانه آن اثر به دست ما نرسیده است، اما بی‌شک آن کتاب در دوران زندگی شهید صدر در کاظمین تألیف شده و این یعنی پیش از یازده سالگی آن شهید بزرگوار. با وجود این که فذک در تاریخ اثری از دوران کودکی شهید صدر است، عمق و دقت مباحث تاریخی، فقهی و فلسفی کتاب خیره‌کننده است و به تنهایی برای گواهی بر نبوغ و احاطه علمی شهید صدر کفایت می‌کند. هر چند خواننده گرامی پس از خواندن کتاب، خود بر صدق

این ادعا گواهی خواهد داد، اما مطلبی که از فرزند آیت الله علامه سید عبدالحسین شرف الدین (صاحب کتاب شریف المراجعات) نقل شده نیز در این باره جالب توجه است. او می گوید پس از آنکه کتاب فدک به علامه شرف الدین رسید، ایشان کتاب را مطالعه کرد و پس از اتمام کتاب آن را بست و گفت: «أشهد بالله أنه مجتهد؛ به خدا سوگند که او مجتهد است». جای تعجب نیست که علامه شرف الدین از روی کتابی که شهید صدر در سیزده سالگی نوشته به او گواهی اجتهاد بدهد؛ زیرا اساتید شهید صدر نیز که از نزدیک قدرت فقهی او را سنجیده بودند، پیش از رسیدن او به سن بلوغ به وی گواهی اجتهاد دادند.

البته چنان که بیاد است پس از درخواست شیخ محمد کاظم کتبی برای چاپ کتاب شهید صدر دوباره کتاب را از نظر می گذراند و بخش هایی را به آن اضافه می کند و عبارت هایی را تغییر می دهد تا هماهنگی بیشتری با فضای اسلامی پیدا کند. یکی از نکات بسیار مهم این کتاب نیز همین است که به رغم آنکه فدک از موضوعات اختلافی میان مذاهب اسلامی است، شهید صدر در این کتاب با رویکرد و ادبیاتی تقریبی به بحث پرداخته است. به گونه ای که می توان بدون نگرانی از آسیب رسیدن به فضای وحدت اسلامی، مطالعه این کتاب را به پیروان همه مذاهب اسلامی پیشنهاد داد. بلکه باید گفت اساساً می توان فدک در تاریخ را به عنوان الگوی بحث و پژوهشی تقریبی درباره مسائل اختلافی میان مذاهب اسلامی مطرح کرد. هر چند شهید صدر در این کتاب باورهای شیعی درباره مسئله فدک را بیان می کند و به اثبات آن ها می پردازد، اما در این مسیر روشی را در پیش می گیرد که مورد پذیرش سایر مذاهب نیز باشد و افزون بر این از ادبیات مورد پسند آن ها نیز بهره می گیرد تا غبار حساسیت های غیراصیل، مسائل اصلی را نپوشاند و حقیقت اندیشه را از نظر دور نکند.

با وجود این باز هم شهید صدر مایل نبود که این کتاب در کشورها یا شرایطی منتشر شود که احتمال می‌رفت انتشار آن به وحدت اسلامی آسیب بزند، هرچند در مواردی و در صورت اصرار شخصیت‌های دینی مانع چاپ کتاب هم نمی‌شد و به آن‌ها اجازه نشر کتاب را می‌داد. او اعتقاد داشت که «کار فکری ایجابی و مستقل، از ورود به بحث و جدل‌های مذهبی به‌تراست، حتی اگر آن بحث‌ها بسیار موفق و عمیق نیز باشد». البته شهید صدر به‌طور ویژه و ضمن برخی نکات - که در ترجمه پیش‌رو رعایت شده است - رضایت خود را از نشر این کتاب در ایران ابراز کرده بود.^۱

در هر حال مجموعه ویژگی‌های این کتاب و نویسنده آن سبب می‌شود که فدک در تاریخ کتابی منحصر به فرد باشد که خواندن و دقت در ظرافت‌های آن برای عموم اهل مطالعه و به‌ویژه متخصصان علوم اسلامی رهاوردهای فراوانی به امانت بیاورد.

امیدواریم خداوند متعال این تلاش را قبول فرماید و همه دست‌اندرکاران را با پاداش کریمانه‌اش بنزدک کند. او شنوا و اجابت‌گراست. پژوهشگاه تخصصی شهید صدر

۱. برای مطالعه بیشتر درباره تاریخ تألیف فدک در تاریخ و دیگر اطلاعات تاریخی موجود در مقدمه بنگرید به: محمدباقر الصدر، السيرة والمسيرة في حقائق ووثائق، ج ۱، ص ۱۵۵-۱۶۱ و ص ۲۲۳.

مقدمه نویسنده

خواننده ارجمند!

این اثرهاورد بهره‌ای است که از فرصت تعطیلی دروس در حوزه گرامی نجف اشرف بردم و در آن به بررسی یکی از موضوعات پیچیده تاریخ اسلام پرداختم. این موضوع عبارت است از «مسأله فدک» و آن ستیز و کشمکش تاریخی که میان حضرت زهرا (علیها السلام) و خلیفه اول (رضی الله عنه) در گرفته است.

در ذهن من برداشت‌ها و اندیشه‌هایی در این زمینه تبلور می‌یافت که آن‌ها را بر برگه‌های پراکنده‌ای می‌نگاشتم. تا این که مستندات و روایات این موضوع را مطالعه نمودم و زمینه‌های این رخداد را بررسی کردم و دریافتم که آن برگه‌ها خمیرمایه‌ای شایسته برای بررسی بسنده این موضوع را فراهم می‌آورد. پس به سامان و تنظیم آن‌ها در چند فصل پرداختم و کتابچه‌ای فراهم ساختم. نخست در نظر داشتم که آن را نزد خود نگاه دارم تا هرگاه نیاز افتد، از آن بهره گیرم. بدین سان، این اثر به عنوان دفترچه خاطرات علمی برآمده از حیات فکری من در آن یک ماه تعطیلی نزد خودم باقی ماند؛ اما فاضل ارجمند شیخ محمد

کاظم کتبی، فرزند شیخ صادق کتبی - خدایش توفیق بخشد! - از من خواست که آن را به وی بسپارم تا به چاپ آن همت گمارد. من نیز به نشانه قدردانی از کوشش‌های گران‌بهای وی در انتشار آثار عربی و اسلامی، این خواسته را پذیرفتم. آن اثر همین کتابی است که اکنون پیش رو دارید.

www.ketab.ir